

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น พนัสนิคม Historical Evolution, Identity, and Local Wisdom in Panusnikom District

ภารดี มหาขันธ์ (Paradee Mahakhun)*

นันท์ชญา มหาขันธ์ (Nanchaya Mahakhun)**

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) ศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์
อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น พนัสนิคม 2) ศึกษากระบวนการสร้าง การสืบทอด
การเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) จัดการองค์ความรู้ ตามวัตถุประสงค์ทั้งสอง
ข้อให้เป็นระบบ อยู่ในสภาพพร้อมใช้ และเข้าถึงได้ง่าย

ผลการวิจัยพบว่า

ความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และที่ตั้งสัมพันธ์
ทำให้พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่มนุษย์เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์
ยุคประวัติศาสตร์ก่อนสมัยราชอาณาจักรไทยสมัยราชอาณาจักรไทย และรัฐไทยปัจจุบัน

ภูมิปัญญาที่ถือเป็นอัตลักษณ์ ของท้องถิ่นพนัสนิคม ซึ่งเป็นผลผลิตของ
ความพยายามที่จะดำรงอยู่ ร่วมกับ ธรรมชาติ และสังคมซึ่งประกอบด้วยประชากร
อย่างน้อย 3 กลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่ ๆ อย่างตระหนักในคุณค่า ของกันและกัน ได้แก่
ประเพณีบุญกลางบ้าน เครื่องจักสานพนัสนิคม และการเล่นทายใจกับปริศนา ซึ่ง
วัฒนธรรม ภูมิปัญญาทั้ง 3 ด้านนี้ ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ สืบทอด เปลี่ยนแปลง
และพัฒนาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี
ในปัจจุบัน

คำสำคัญ: อัตลักษณ์, ภูมิปัญญาท้องถิ่น

* สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

** ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ABSTRACT

This research is guided by three objectives: 1) to study historical evolution, identity, and local wisdom in Panusnikom district of Chon Buri province, 2) to examine the creation, inheritance, and evolution of local wisdom, and 3) to manage the knowledge gained from the study for the two aforementioned objectives for easy access and use.

The findings show that the abandon of natural resources and environment and the location are the main factors attracting people to have been settling down in this area since pre-historical period, the time before the establishment of the Kingdom of Thailand until now.

Three unique pieces of local wisdom which are the products of interdependence of nature and human being society (which is consists of at least three main ethnic groups) are “Boon Klang Baan” tradition or communal merit making ceremony, wickerwork, and verse puzzle game. These three unique pieces of local wisdom were created and have been inherited and evolved in concordance with the change of economic condition, social context, and technology.

Keywords: Identity, Local Wisdom

บทนำ

เมืองพนัสนิคม (พนัสนิคม) เป็นเมืองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถือกำเนิดในปี พ.ศ. 2371 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) โดยกลุ่มลาวอาสาปากน้ำประมาณ 2,000 คนเศษ ซึ่งทำวไชยอุปราชเมืองนครพนมที่ไม่สมัครใจจะอยู่ภายใต้การปกครองของพระบรมราชา เจ้าเมืองนครพนม คนใหม่พากันอพยพเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ในปี พ.ศ. 2352 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลาวนครพนมกลุ่มนี้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คลองมหาวงศ์ เมืองสมุทรปราการ และให้

ทำบุญซีดำรจชายฉกรรจ์ ได้ชายฉกรรจ์ 800 คน ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ท้าวอินทพิศาล (อินทสาร) บุตรคนโตของท้าวไชยเป็นปลัด (ลาว) เมืองสมุทปราการ มีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของกลุ่มลาวดังกล่าว ซึ่งรู้จักกันในนามของ “ลาวอาสาปากน้ำ” มิให้ถูกข่มเหง (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2504, หน้า 58)

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กลุ่มลาวอาสาปากน้ำ กลุ่มนี้ขอไปอยู่ที่ใหม่ เพราะที่คลองมหาวงศ์อยู่ไม่ค่อยสบาย แต่เหตุผลสำคัญน่าจะเนื่องมาจากในรัชสมัยนี้ ไทยต้องทำสงครามกับเวียตนามด้วยเรื่องของเขมร (กัมพูชา) และลาว ซึ่งเป็นรัฐบรรณาการของไทย หลังจากปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกกำลังไปทำสงครามด้านเขมร สงครามครั้งนั้นจะต้องลำเลียงอาหารและเสบียงอาวุธยุทธภัณฑ์ ตลอดจนถึงพลไปเขมร โดยผ่านทางภาคตะวันออก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองบนเส้นทางเดินทัพเป็นระยะๆ ไปจนถึงชายแดนกัมพูชา เพื่อเป็นสถานีประชุมพล และดำเนินการเกี่ยวกับกองทัพ ในครั้งนั้นได้ตั้งเมืองตามเส้นทางขึ้น 6 หัวเมือง คือ เมืองประจันตคาม เมืองกบินทร์บุรี เมืองวัฒนานคร เมืองอรัญประเทศ เมืองศรีโสภณ และแบ่งเขตแดนเมืองชลบุรีกับเมืองฉะเชิงเทราวมกัน ตั้งเป็นเมืองขึ้นชื่อ “เมืองพนัสนิคม” และอพยพลาวอาสาปากน้ำมาอยู่ที่เมืองนี้ ตั้งเจ้านายลาวเป็นเจ้าเมือง พระราชทานยศและราชทินนามเป็น “พระอินทราชา” บางแห่งเรียกว่า “พระอินทอาสา” “พระอินทราชา” (กรมศิลปากร, 2483, หน้า 8)

เมืองพนัสนิคมตั้งอยู่บนพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ (แถบถ้ำเขาชะอางห้ายอด และโคกพนมดี) และในยุคประวัติศาสตร์ ก่อนสมัยราชอาณาจักรสยาม ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เกิดชุมชนเมืองที่รู้จักกันในนามของ “เมืองพระรถ” นักวิชาการประวัติศาสตร์และโบราณคดีเชื่อว่า ชุมชนเมืองพระรถน่าจะมีมาก่อนพุทธศตวรรษที่ 13-14 และเมืองนี้น่าจะมีการติดต่อกับบ้านเมืองที่เจริญแล้ว แถบลุ่มแม่น้ำบางปะกงตอนบน (เมืองศรีมโหสถ) หลังพุทธศตวรรษที่ 14 ลงมา เป็นช่วงเวลาที่การค้าทางทะเลเจริญรุ่งเรือง ชุมชนเมืองพระรถได้รับอารยธรรมทางพุทธศาสนา ที่แพร่มาจากบ้านเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางซีกตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้เกิดการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นที่เมืองพระรถ มีการขุดคูเมืองถมดินสร้างกำแพงเมือง สร้างสถูปเจดีย์ และโบสถ์วิหาร ตลอดจน

ศาสนสถานขึ้นในเขตเมืองและรอบ ๆ เมือง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545, หน้า 19-20)

เมืองพระรถมีพัฒนาการสืบเนื่องมาจนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 (เป็นเมืองสมัยทวารวดีต่อเนื่องมาจนถึงสมัยลพบุรี และในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา) โดยพิจารณาจากรูปแบบของพระพุทธรูป เทวรูป เสาหิน เครื่องปั้นดินเผา และอื่น ๆ โดยเฉพาะเศษภาชนะดินเผาที่มีทั้งของจีนและอาหรับ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการติดต่อกับภายนอกทางทะเลอย่างชัดเจน

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พื้นที่ที่เคยเป็นชุมชนเมืองโบราณแห่งนี้ กลับมีชีวิตชีวาขึ้นอีกครั้ง คือ ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คนลาวจำนวนมากอพยพเข้ามา ถูกกวาดต้อนมาตั้งชุมชนขึ้นใหม่ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งที่บ้านป่า “แดนพระรถ” ซึ่งได้รับพระมหากรุณาธิคุณ ตั้งเป็นเมืองพนัสนิคม ดังกล่าวแล้ว

อีกปัจจัยหนึ่ง ที่ทำให้บ้านเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ที่สำคัญคือ การหลั่งไหลเข้ามาของคนจีน ทำให้เกิดชุมชนที่เป็นตลาดย่านการค้าลาวขึ้น ซึ่งเป็นพื้นฐานของเมืองสมัยปัจจุบัน นอกจากนั้นการเข้ามาของคนจีนยังทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม ระหว่างเมืองและหมู่บ้าน ในชนบทอย่างกว้างขวาง พ่อค้าจีนนำสินค้าจากเมืองไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าเกษตรและของป่าจากชาวบ้าน ในท้องถิ่นต่าง ๆ เกิดเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ รวมทั้งตลาดและแหล่งซื้อขายสินค้าตามชุมชนชนบทจำนวนมาก ในขณะเดียวกันคนจีนบางพวกก็เข้าไปตั้งหลักแหล่งแต่งงานปะปนกับชาวบ้าน ผลที่ตามมาก็คือ การผสมผสานกันทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ทำให้สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในเมืองพนัสนิคมมีลักษณะที่น่าสนใจศึกษา

โครงการวิจัยเรื่องพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นพนัสนิคม เป็นความพยายาม ที่จะศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและภูมิปัญญาจากท้องถิ่น เพื่อให้ได้ความรู้ที่ถูกต้องลึกซึ้งเป็นระบบ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งทางด้านวิชาการและการพัฒนา

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคมภูมิปัญญาท้องถิ่นพนัสนิคม
2. ศึกษากระบวนการสร้างความรู้ (ภูมิปัญญา) และการปรับเปลี่ยน สืบทอดภูมิปัญญาของชาวพนัสนิคม
3. จัดการความรู้ที่ได้ตามวัตถุประสงค์ทั้งสองข้อให้เป็นระบบ อยู่ในสภาพพร้อมใช้ และเข้าถึงได้ง่าย เพื่อจะได้นำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งทางด้านการศึกษาและการพัฒนา

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตทางวิชาการ
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์พนัสนิคมตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคประวัติศาสตร์ก่อนสมัยราชอาณาจักรสยาม กำเนิดเมืองพนัสนิคมในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน และภูมิปัญญาท้องถิ่นพนัสนิคม กิจกรรมสร้างความรู้ การปรับเปลี่ยน สืบทอดและพัฒนา จัดการความรู้ (ภูมิปัญญาท้องถิ่นพนัสนิคม) ให้เป็นระบบ อยู่ในสภาพพร้อมใช้ และเข้าถึงได้ง่าย
2. ขอบเขตด้านพื้นที่
พนัสนิคม หมายถึง พื้นที่ซึ่งในปัจจุบัน คือ อำเภอพนัสนิคม มีพื้นที่ 448.259 ตารางกิโลเมตร ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอแปลงยาว และอำเภอบ้านโพธิ์ (จังหวัดฉะเชิงเทรา) ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอเกาะจันทร์ ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอบ่อทองและอำเภอบ้านบึง ทิศตะวันตกจรดอำเภอพานทอง (จังหวัดชลบุรี)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์พนัสนิคม ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา
2. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นพนัสนิคม กระบวนการสร้าง (กิจกรรมการสร้างความรู้) การเปลี่ยนแปลง สืบทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านพนัสนิคม

3. ได้จัดการความรู้ (ภูมิปัญญา) ท้องถิ่นพหุวัฒนธรรมให้เป็นระบบ อยู่ในสภาพพร้อมใช้ เข้าถึงได้ง่าย เพื่อเป็นทุนทางปัญญาที่จะนำไปใช้ได้ทั้งในด้านการศึกษาและการพัฒนา

ผลการวิจัย

ภูมิสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นพหุวัฒนธรรม

พหุวัฒนธรรมเป็นเมืองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ. 2371 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีฐานะเป็นเมืองจัตวา ขึ้นกรุงเทพฯ (กรมท่า) เมื่อพหุวัฒนธรรมเปลี่ยนฐานะเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดชลบุรี ในปี พ.ศ. 2441 ตามพระราชโองบายปฏิรูประเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาค ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2437) เช่นเดียวกับเมืองบางละมุง เมื่อเปลี่ยนฐานะเป็นอำเภอในระยะแรก เป็นอำเภอที่มีอาณาเขตใหญ่กว่าอำเภออื่น ๆ ในจังหวัดชลบุรี กล่าวคือ มีพื้นที่ถึง 1522.8760 ตารางกิโลเมตร (กรมคิดปกครอง, 2483, หน้า 26 - 27) พื้นที่เป็นป่าไม้เบญจพรรณที่อุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันอำเภอพหุวัฒนธรรมมีพื้นที่ประมาณ 448.295 ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศมีทั้งที่ราบสูงและที่ราบลุ่ม ทิศเหนือและทิศตะวันตกเป็นที่ราบลุ่ม ใช้ทำนา เลี้ยงปลา เลี้ยงกุ้ง ทิศตะวันออกเป็นป่าและไร่อ้อย ไร่มัน (สำปะหลัง) และปลูกพืชผักต่าง ๆ

มรดกทางธรรมชาติ ที่สำคัญคือ ป่าไม้และแหล่งน้ำ ได้แก่ เขตป่าสงวนท่าบ่อภูมิมือบ่อทอง (ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งกิ่งอำเภอเกาะจันทร์ขึ้น พื้นที่ป่านี้ถูกกำหนดให้ไปขึ้นกับกิ่งอำเภอเกาะจันทร์ ส่วนแหล่งน้ำอำเภอพหุวัฒนธรรม ไม่มีแม่น้ำไหลผ่าน มีเพียงแต่ลำคลองหลวงที่ไหลมาจากอำเภอบ่อทอง อำเภอพหุวัฒนธรรมปัจจุบัน

ด้านการปกครอง อำเภอพหุวัฒนธรรมมีรูปแบบการปกครอง 2 รูปแบบ คือ การปกครองท้องที่ และการปกครองท้องถิ่น การปกครองท้องที่แบ่งเป็น 20 ตำบล แต่ละตำบลแบ่งย่อยเป็นหมู่บ้าน รวมทั้งหมด 185 หมู่บ้าน ส่วนการปกครองท้องถิ่นประกอบด้วยหน่วยปกครองท้องถิ่น 20 แห่ง แบ่งเป็นเทศบาลเมือง 1 แห่ง เทศบาลตำบล 3 แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล 16 แห่ง

จำนวนประชากร จากการสำรวจเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2557 มีทั้งสิ้น 122,203 คน แยกเป็นชาย 59,083 คน หญิง 63,120 คน ประชากรส่วนใหญ่เป็น

คนไทยเชื้อสายลาว และคนไทยเชื้อสายจีน

ด้านศาสนา วัฒนธรรมประเพณี ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ประมาณร้อยละ 95.6 ศาสนาอิสลาม ร้อยละ 2.3 คริสต์ศาสนา ร้อยละ 1.6 และเนื่องจากประชากรของอำเภอพนัสนิคม เป็นคนไทยเชื้อสายลาวและคนไทยเชื้อสายจีน จึงยังมีการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของบรรพชนมาจนถึงปัจจุบัน ที่ยังถือปฏิบัติ อยู่ จนกลายเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นพนัสนิคม ได้แก่ ประเพณีบุญกลางบ้าน ประเพณีสงกรานต์สงวน้ำหลวงพ่อดิ้ว ส่วนการละเล่นที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น พนัสนิคมคือ การเล่นทายใจกบปริศนา ซึ่งเป็นการผสมผสานวัฒนธรรมไทย-จีน (เทศบาลเมืองพนัสนิคม, 2556, หน้า 11)

ด้านเศรษฐกิจ ราษฎรโดยทั่วไปประกอบอาชีพทางการเกษตร ต่อมา มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาวการณ์ที่เปลี่ยนไป จำนวนครัวเรือนในอำเภอ พนัสนิคมมีทั้งหมด 17,353 ครัวเรือน เป็นครัวเรือนเกษตรกร 11,000 ครัวเรือน มีพื้นที่ทั้งหมด 280,161 ไร่ มีพื้นที่การเกษตร 185,496 ไร่ (ทำนา 86,860 ไร่ ทำไร่ 77,403 ไร่ ทำสวนผัก 1,455 ไร่ ไม้ดอกไม้ประดับ 315 ไร่ ผลไม้ ไม้ยืนต้น 19,463 ไร่)

การอุตสาหกรรม มีทั้งอุตสาหกรรมในครัวเรือน อุตสาหกรรมขนาดเล็ก อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ รวมทั้งสิ้น 173 แห่ง การพาณิชย์ มีบริษัท ห้างร้าน สถานี น้ำมันเชื้อเพลิง สถานบริการ โรงแรม โรงพิมพ์ ร้านค้า ร้านจำหน่ายสินค้าพื้นเมือง ประมาณ 1,600 แห่ง การธนาคาร มีธนาคาร 8 แห่ง

มรดกทางวัฒนธรรม อำเภอพนัสนิคมเป็นอำเภอที่มั่งคั่งด้วยมรดกทาง วัฒนธรรม ที่อำเภอและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในอำเภอพนัสนิคม ได้ร่วมแรง ร่วมใจกันอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสาน และพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ซึ่งมีทั้งกลุ่มศาสนวัตถุ ศาสนสถาน กลุ่มโบราณสถาน โบราณวัตถุ และกลุ่มวัฒนธรรม ภูมิปัญญา

กลุ่มศาสนวัตถุและศาสนสถาน ได้แก่ พระพนัสบดี (จำลอง) หอพระพนัสบดี พระพุทธมิ่งเมืองวัดผ้าขาวใหญ่ หลวงพ่อดิ้ววัดหัวถนน วัดโบสถ์ (พระอุโบสถเจดีย์) ภาพจิตรกรรมที่คอสองศาลาฉั้น วัดชุมแสงศรีวนาราม (วัดใหม่ยางนาม) วัดหลวง พรหมवास วัดใต้ดินลาน (จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ และหอไตรกลางน้ำ)

กลุ่มโบราณสถานและโบราณวัตถุ (พระพุทธรูปและรูปเคารพ) เมืองพระรถ ได้แก่ ร่องรอยของคูเมือง กำแพงเมือง สระน้ำโบราณ (สระสี่เหลี่ยม) เนินพระธาตุโบราณวัตถุสมัยทวารวดีและลพบุรี ได้แก่ “พระพนัสบดี” ฐานรูปเคารพโสมสูตร (วางน้ำมันต์) เทวรูป โคนนที พระพุทธรูปปางนาคปรก พิมพ์พระดินเผา หินบดยา ฯลฯ

ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม ชาวพนัสนิคมเคยมีความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมคล้ายคลึงกับชาวอีสาน ชาวล้านช้าง และชาวจีนแต่จิว ปัจจุบันความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมหลายอย่างได้เปลี่ยนแปลงไป บางอย่างเลือนหายไป บางอย่างผสมกลมกลืนกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ จนกลายเป็นประเพณีที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น (ประเพณีบุญกลางบ้าน)

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

1. ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของอำเภอพนัสนิคม อำเภอพานทอง เรื่อยลงมาจนถึงอำเภอเมือง (ตำบลดอนหัวฬ่อ) ในปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนตั้งถิ่นฐานและดำรงชีวิตอยู่แล้ว โดยกลุ่มแรกอาศัยอยู่ตามถ้ำและเพิงผา (แหล่งโบราณคดีถ้ำกลุ่มเขาชะอาง อำเภอพนัสนิคม) (กรมศิลปากร, 2531, หน้า 295-297) กลุ่มต่อมาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเนินดิน ที่ล้อมรอบด้วยป่าชายเลน ป่าโกงกาง ลงมาจนถึงที่ราบจากนั้นก็พัฒนาเป็นเมืองในสมัยประวัติศาสตร์ (กรมศิลปากร, 2531, หน้า 397-398 และ 542-544)

2. ยุคประวัติศาสตร์ก่อนสมัยราชอาณาจักรสยาม ชุมชนที่พัฒนาขึ้นเป็นบ้านเป็นเมืองในยุคแรก ๆ ของประวัติศาสตร์ในเขตพื้นที่เมืองพนัสนิคม ได้แก่ เมืองพระรถ และเมืองพญาเร่ “เมืองพระรถ” จัดว่าเป็นเมืองขนาดใหญ่สมัยทวารวดี มีลำน้ำไหลผ่านหลายสาย มีลักษณะเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมท้องถิ่น ลำน้ำเหล่านั้นเชื่อมเมืองพระรถกับเมืองศรีมโหสถและเมืองพญาเร่ ด้านตะวันตกลำน้ำพานทองจะไปออกทะเลที่บางปะกง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2545, หน้า 19-26)

3. กำเนิดเมืองพนัสนิคม พ.ศ. 2371 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณา อนุญาตให้กลุ่มลาวอาสาปากน้ำมาตั้งบ้านแปงเมือง ขึ้นในพื้นที่รกร้างระหว่างเมืองฉะเชิงเทรากับเมืองชลบุรี และพระราชทานนามเมืองแห่งนี้ว่า “เมืองพนัสนิคม” ให้ท้าวอินทพิศาล (ปลัดลาว) เป็นเจ้าเมือง พระราชทานนามว่า “พระอินทอาษา” (อินทอาษา, อินทราชา) เมืองพนัสนิคมเป็นเมืองหนึ่งในสองเมือง

ของไทย ที่มีเจ้าเมืองเป็นคนเชื้อสายลาว มีฐานะเป็นเมืองจัตวาขึ้นกรุงเทพฯ ในช่วงสองทศวรรษแรกที่ถือกำเนิดขึ้น (พ.ศ. 2371- 2394) ผู้ปกครองเมืองพนัสนิคมได้รับมอบหมายให้ทำงานสำคัญ 3 งาน คือ 1) ช่วยปราบกบฏจีนตัวเหี้ย เมืองฉะเชิงเทรา ในปี พ.ศ. 2371 2) ในปี พ.ศ. 2372 ได้รับมอบหมายให้ไปเกลี้ยกล่อมชาวนครพนมมาอยู่ที่เมืองพนัสนิคมเพิ่มขึ้น 3) พ.ศ. 2394 ได้รับความไว้วางใจให้ทำหน้าที่อารักขาเจ้าฟ้ามงกุฎจากวัดบวรนิเวศวิหาร มาประทับที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก่อนเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ (ภารดี มหาขันธ์, 2552, หน้า 55-56)

เมืองพนัสนิคมถูกโอนไปสังกัดกระทรวงมหาดไทย โดยรวมอยู่ในมณฑลปราจีนบุรี ต่อมาในปี พ.ศ. 2441 ได้เปลี่ยนฐานะเป็นอำเภอ 2 อำเภอ คือ อำเภอพนัสนิคม และอำเภอท่าตะกูต (อำเภอพานทอง) ปัจจุบันแยกเป็น อีก 2 อำเภอ คือ อำเภอบ่อทอง และอำเภอเกาะจันทร์

ด้วยความเหมาะสมของที่ตั้ง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ทำให้พนัสนิคมมีรากฐานที่มั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ภูมิปัญญา สมดังคำขวัญที่บ่งบอกอัตลักษณ์ของท้องถิ่นพนัสนิคมที่ว่า

“ พระพนัสนิคมคู่บ้าน	จักสานคู่เมือง
ลือเลื่องบุญกลางบ้าน	ตำนานพระรอดเมรี
ศักดิ์ศรีเมืองสะอาด	เก่งกาจการทนายใจ

อัตลักษณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นพนัสนิคม

รัฐและตลาดสมัยใหม่ เชื่อมโยงท้องถิ่นต่าง ๆ เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้รัฐบาลกลาง ทำให้ตัวตนของท้องถิ่นต่าง ๆ เลือนหายไป กระบวนการนี้เริ่มขึ้นในยุคปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จนกระทั่งทศวรรษที่ 2520 ท้องถิ่นเริ่มลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิประโยชน์และอำนาจของท้องถิ่นอย่างคึกคัก และหวนกลับมาสร้างอัตลักษณ์ หรือตัวตนของตนขึ้นใหม่ และต้องเป็นอัตลักษณ์ที่มีความหมายกับบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม แกนกลางของอัตลักษณ์ท้องถิ่นที่สร้างขึ้นใหม่คือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (เอกวิทย์ ณ ถลาง, นิธิ เอียวศรีวงศ์, วิจารณ์ พานิช,

รสนา ไตลิตระกูล และ ม.ร.ว. นงศราญ ชมพูนุท, 2546, หน้า 8-9)

1. ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม: เครื่องจักสานพนัสนิคม

เครื่องจักสานพนัสนิคม เป็นผลผลิตของภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมที่บรรพชนชาวพนัสนิคมได้สร้างสรรค์ขึ้น จากการนำทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น (ไม้ไผ่ หวาย และใบคล้า) มาสร้างเป็นที่อยู่อาศัย (บ้าน กระท่อม เกียงนา ฯลฯ) เครื่องเรือน (เช่น แคร่ โต๊ะ เก้าอี้ เป็นต้น) เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น เครื่องดักจับปลา (ลอบ ไซ ตุ่ม สุ่ม คันเบ็ด) ภาชนะสำหรับใส่ของและข้าวปลาอาหาร (กระบุง ตะกร้า ชะลอม กะออม ผอบ กระดัง กระจาด และฝาชี) เป็นต้น ในขั้นแรกชาวพนัสนิคมทำขึ้นเพื่อใช้ในครัวเรือน เพื่อความสะดวกในการดำรงชีพ ต่อมาจึงนำไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ที่ผลิตเองไม่ได้แต่ต้องการใช้ ต่อมาเมื่อความสัมพันธ์ในชุมชนและระหว่างชุมชนขยายตัวกว้างขวางออกไป การแลกเปลี่ยนสิ่งของกับสิ่งของก็พัฒนาไปสู่การซื้อขาย

ปัจจุบันเครื่องจักสานไม้ไผ่ของพนัสนิคมมิใช่เป็นเพียงอาชีพเสริมเหมือนสมัยก่อนแล้ว งานจักสานพนัสนิคมได้รับการส่งเสริมให้พัฒนาทั้งรูปแบบและเทคโนโลยีในการผลิต จนกลายเป็นอาชีพหลักที่ทำรายได้ให้แก่ผู้ผลิตได้อย่างเป็นกอบเป็นกำ ลูกค้าเครื่องจักสานพนัสนิคมมีทั้งระดับกลางและระดับสูง ทั้งที่เป็นชาวไทย และชาวต่างประเทศ ทั้งในเอเชีย ยุโรป และอเมริกา ผู้บริหารการผลิตจึงต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตให้สอดคล้องกับการตลาด โดยการนำวิธีแบ่งงานกันทำเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มละ 1 ขั้นตอน แล้วนำมารวมกัน การทำแบบนี้ทำให้ได้งานอย่างรวดเร็ว และเป็นมาตรฐานเดียวกัน ผู้รับการค้าก็พอใจเพราะเรียนรู้เร็วและไม่ยาก ไม่ต้องทำบางขั้นตอนที่ไม่ถนัด ได้รับค่าจ้างเป็นรายวัน ไม่ต้องรอจนงานเสร็จแต่ละชิ้น ในแง่ของผู้บริหารการผลิตก็ชอบ เพราะผลิตได้เร็ว มีมาตรฐานและไม่ต้องเสียค่าแรงมาก เท่าการจ้างแบบครบวงจรเป็นคน ๆ ไป

องค์ประกอบของการผลิต นอกจากกระบวนการผลิตแล้ว ยังประกอบไปด้วย

1) เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต 2) วัสดุที่ใช้ในการผลิต และ 3) กระบวนการผลิต

เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต ได้แก่ 1) มีดโต้ 2) มีดจักตอก 3) เหล็กหมาด 4) คีมลือค 5) คีมตัดลวด 6) เลื่อยลันดาหรือเลื่อยมือ 7) แผ่นชักเกล็ด 8) ค้อนเหล็ก 9) เครื่องย้อมสีตอก และ 10) กะละมังใส่น้ำหรือกระบอکیدน้ำ

วัสดุที่ใช้ในการผลิตเครื่องจักสาน ประกอบด้วย ไม้ไผ่ หวาย ค้าง สีย้อมผ้า กาว และน้ำมันเคลือบผิว กระบวนการผลิตมี 3 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนเตรียมการ 2) ขั้นตอนการผลิต 3) ขั้นตอนหลังการผลิต (ขั้นตอนตกแต่ง)

ขั้นเตรียมการ เริ่มตั้งแต่เลือกไม้ไผ่ให้เหมาะสมกับการจักสานแต่ละประเภท นำไปตัดเป็นข้อ ๆ ชูตผิวให้เรียบ แล้วนำไปต้มหรือย่างไฟและผึ่งแดดไว้

ขั้นการผลิต ฝ่าไม้ไผ่ที่เตรียมไว้เป็นซีก ๆ ให้ได้ขนาด จักเป็นตอกตามขนาดที่ต้องการ ชูตเส้นตอกให้เรียบเสมอกัน และได้ขนาดด้วยการชักเสียด นำไปย้อมสีตามต้องการ จากนั้นนำไปผึ่งแดดให้แห้ง ขั้นต่อไปเป็นขั้นตอนของการขึ้นรูปผลิตภัณฑ์ ซึ่งจะเริ่มจากส่วนก้นหรือฐานก่อน รูปทรงของฐานมีทั้งสี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมผืนผ้า หกเหลี่ยม ทรงกลม และทรงรี

ลายของเครื่องจักสาน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มลายแม่บท (ลายขัด ลายสอง ฯลฯ) 2) ลายพัฒนา (ลายดีหล่ม ลายดีตะแคง ลายเฉลว ลายตาชะลอม ฯลฯ) 3) ลายประดิษฐ์ (ลายดอกจัน ลายดอกพิกุล ลายขีด ลายพัด ลายข้าวหลามตัด ฯลฯ) ลายประดิษฐ์ที่เป็นอัตลักษณ์เครื่องจักสานพหุสนิมคม ที่ได้รับการจดทะเบียนลิขสิทธิ์แล้ว คือ ลายดอกพิกุล

ขั้นหลังการผลิตหรือขั้นตอนการตกแต่ง เป็นการเก็บรายละเอียดของชิ้นงานให้ดูเรียบร้อย สวย เช่น ตัดเสี้ยนหรือส่วนเกินของเส้นตอก เส้นหวาย พ่นน้ำมันเคลือบผิว ผึ่งแดดให้แห้ง และบรรจุหีบห่อ

การนำเอาระบบการแบ่งงานกันทำเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มละขั้นตอน แล้วมารวมกัน แม้จะเป็นที่พึงพอใจของทั้งผู้บริหารงานจักสานและช่างจักสาน แต่นักวิชาการและหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาพื้นบ้าน กังวลว่าวิธีการดังกล่าว จะทำให้ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมเครื่องจักสานพหุสนิมคมจะประสบปัญหาขาดแคลนผู้มีความรอบรู้ที่เข้าใจกระบวนการผลิต และทักษะในการผลิตอย่างครบวงจร ที่จะสามารถถ่ายทอด ภูมิปัญญาด้านนี้ได้ทั้งกระบวนการ ดังนั้น จึงควรมีการจัดเก็บข้อมูลและกรรมวิธีในการทำเครื่องจักสานแบบครบวงจรของพหุสนิมคมไว้ โดยละเอียดทุกขั้นตอน

2. ภูมิปัญญาด้านภาษาและปฏิภาณไหวพริบ: การเล่นทายใจ (ปริศนา กวี) พนฺสนิคม

“ ใจึกนี่คือปริศนาภาษาศิลป์
กลั่นกรองรินหลังหลากจากสมอง
แฝงเงื่อนงำคำทายในร้อยกรอง
เป็นการลองปัญญาภาษาไทย ”

(ชมรมใจึกปริศนาพนฺสนิคม, 2514, แผ่นพับ)

มีผู้อธิบายว่า การที่ชาวพนฺสนิคมเรียกการเล่นทายปริศนาว่า การเล่นทายใจหรือใจึกปริศนา เพราะในการเล่นทายปริศนา ในระยะต้นจะมีคนแต่งตัวแบบใจึกเกอร์ (Joker) ในแผ่นไฟ มาช่วยติดและปลดแผ่นปริศนา (สมดุลย์ ทำเนาวิ, สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2558)

กล่าวกันว่า การเล่นทายใจึกปริศนาพัฒนามาจากการเล่น “ละหมี่” ของปัญญาชนชาวจีนอพยพที่สำเพ็ง พระเจนจันอักษรอธิบายว่า ละ แปลว่าดี หมี่ แปลว่าอำพราง การเล่นละหมี่ คือ การแก้ปัญหา หรือการตีความคำอำพรางให้ชัดเจน ปัญญาชนไทยในยุคปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตกนำมาดัดแปลงเล่น โดยใช้ฉันทลักษณ์ไทยในการประพันธ์กระทู้หรือปริศนาแทนภาษาจีน ฉันทลักษณ์ไทยที่นำมาใช้ประติษฐ์กระทู้ มีทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ และกลอน

การเล่นละหมี่ภาษาไทยได้รับความนิยมในหมู่เจ้านายและขุนนาง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก มีการตีพิมพ์โคลงทาย (ปริศนา) ในหนังสือวรรณญาณ เพื่อให้ผู้สนใจส่งคำตอบกลับมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงปริศนาด้วยพระองค์เองด้วย นอกนั้นยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการเล่นทายปริศนาในงานฤดูหนาวที่วัดเบญจมบพิตรสถิตยฆมาสิมารามอีกด้วย การเล่นทายใจึกปริศนานอกจากจะทำให้ผู้เล่นได้รับความสนุกสนานแล้วยังเป็นเครื่องฝึกปฏิภาณไหวพริบ สร้างเสริมความคิด ฝึกสมอง เพิ่มทักษะการใช้ถ้อยคำที่มีลักษณะเฉพาะอีกด้วย การสร้างปริศนาให้บุตรหลานได้คิดหาคำตอบเป็นประเพณีปฏิบัติของคนทั่วโลก เพื่อให้ความรู้และฝึกทักษะในการใช้ความคิดสังเกตและตีความ

การเล่นท่ายปริศนาผะหมี่ เริ่มแพร่กระจายออกสู่ปริมณฑลและหัวเมืองภาคกลาง โดยผ่านทางภิกษุ สามเณรที่เข้าไปศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดในกรุงเทพฯ และได้รับการถ่ายทอดความรู้และทักษะ ตลอดจนวิธีการประพันธ์ปริศนา เมื่อกลับมาจำพรรษาที่วัดในท้องถิ่นของตน ก็นำมาจัดเล่นขึ้นในวัดของตน ในขั้นต้นก็เล่นหลังการสวดอภิธรรมศพเสร็จสิ้นไปแล้ว เพื่ออยู่เป็นเพื่อนศพ สำหรับจังหวัดชลบุรี ก็เช่นเดียวกับจังหวัดใกล้เคียงอื่น ๆ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่การเล่นท่ายปริศนาผะหมี่ของจังหวัดชลบุรี คือ พระพิมลธรรม เจ้าอาวาสวัดราชบุรณบุรี นอกจากท่านจะนำความรู้และทักษะด้านนี้มาเผยแพร่ในวัดที่ท่านจำพรรษาอยู่แล้ว ท่านยังได้ถ่ายทอดต่อกับพี่ชายซึ่งเป็นเจ้าของโรงเรียนพนัสจันทนาลัย ทำให้การเล่นนี้แพร่กระจายเข้าสู่ระบบโรงเรียน บรรดาครูอาจารย์จึงนำไปใช้ในการเรียนการสอนภาษาไทย การเล่นท่ายปริศนาจึงได้รับความสนใจ และมีการพัฒนารูปแบบให้หลากหลาย เหมาะสมกับผู้เล่นหลายระดับ ชาวชลบุรีทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต่างเข้าร่วมเล่นกันเป็นจำนวนมาก ในงานเทศกาลสำคัญ ๆ ของจังหวัด และอำเภอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำเภอพนัสนิคม จะจัดให้มีการเล่นท่ายปริศนากันทั่วไป

ลักษณะของปริศนาผะหมี่มี 2 ลักษณะ คือ 1) ปริศนาอักษร 2) ปริศนาภาพ

เมื่อปริศนาผะหมี่เผยแพร่เข้าสู่จังหวัดชลบุรี ระยะเวลาต้น ยังเล่นกัน 6 แบบ เช่นเดียวกับที่กรุงเทพฯ จนกระทั่งการเล่นนี้เผยแพร่เข้าสู่โรงเรียน (จันทนาลัยและพนัสพิทยาคาร) ครูสอนภาษาไทยท่านหนึ่ง ได้รวบรวมรูปแบบและวิธีการเล่นแล้วพิมพ์ออกเผยแพร่ และใช้ชื่อว่า “กลวิธีการเล่นท่ายปริศนา” (ธันวาคม 2510) ปี พ.ศ. 2514 บรรดาครูภาษาไทยอำเภอพนัสนิคม ได้รวมตัวกันตั้งเป็นชมรมขึ้น ใช้ชื่อว่า “ชมรมโจ๊กพนัสนิคม” (26 มิถุนายน พ.ศ. 2514) ชมรมนี้ได้พัฒนารูปแบบโจ๊กปริศนาจาก 6 แบบ เป็น 9 แบบ ต่อมาเพิ่มเป็น 10 แบบ 14 อย่าง ปัจจุบันเพิ่มเป็น 11 แบบ 19 อย่าง ดังนี้คือ

1. พ้องคำเดียว มี 3 อย่าง คือ พ้องคำเดียวพยางค์หนึ่ง พ้องคำเดียวสระ พ้องคำเดียวตัวสะกด
2. พ้องคำคู่ เป็นโจ๊กปริศนาที่คำตอบ 2 คำ หรือ 2 พยางค์ขึ้นไป และคำแรกหรือพยางค์แรกของคำตอบนั้น ต้องเหมือนกันทั้งอง

3. พ้องคำหน้า คือ โจ๊กปริศนาที่มีคำตอบตั้งแต่ 2 พยางค์ขึ้นไป พยางค์ต้นของคำตอบจะขึ้นต้นเหมือนกันทุกคำตอบ

4. พ้องคำหลัง เป็นโจ๊กปริศนาที่มีคำตอบตั้งแต่ 2 พยางค์ขึ้นไป มีคำลงท้ายเหมือนกันทั้งหมด และมีจำนวนพยางค์แต่ละคำตอบเท่ากัน

5. พ้องคำกลาง คือ โจ๊กปริศนาที่มีคำตอบตั้งแต่ 3 พยางค์ขึ้นไป และคำกลางของคำตอบต้องเหมือนกันทั้งหมด หากคำตอบมีมากกว่า 3 พยางค์ คำกลางอยู่ที่คำที่เท่าใด ก็ให้เหมือนกันทั้งหมดเช่นกัน

6. คำผัน คือ โจ๊กปริศนาที่มีคำตอบคำเดียวหรือพยางค์เดียวทั้งหมด หรือ 2 พยางค์ขึ้นไปก็ได้ แต่คำตอบจะเป็นการผันคำตามเสียงวรรณยุกต์ 3 หรือ 5 เสียง ตามคุณสมบัติอักษรสูง อักษรกลาง อักษรต่ำ มี 3 อย่าง คือ ผันคำเดียว ผันคำหน้า ผันคำหลัง

7. คำผวน คือ โจ๊กปริศนาที่มีคำตอบเป็นคำผวนก่อนจะมาเป็นคำปกติ (ต้องใช้ภาษา 2 ชั้น) แบ่งออกเป็น 3 อย่าง คือ ผวนแนวตั้ง ผวนแนวนอน และผวนกระทุ้

8. สุภาษิต พังเพย คำคม ฯลฯ คือ โจ๊กปริศนาที่มีคำตอบตั้งแต่บรรทัดแรกถึงบรรทัดสุดท้ายรวมกันแล้ว เป็นคำสุภาษิต คำคม หรือคำพังเพยที่สมบูรณ์พอดี แม้ว่าจำนวนพยางค์แต่ละคำตอบจะไม่เท่ากัน

9. คำพันหลักแบบลูกโซ่ เป็นโจ๊กปริศนาที่มีคำตอบตั้งแต่ 2 พยางค์ขึ้นไป เท่ากันทุกคำตอบ และเอาพยางค์ท้ายของคำตอบแรกมาเป็นพยางค์แรกของคำถามต่อไป เป็นเช่นนี้เรื่อยไปจนครบทุกคำตอบ

10. คำตัดต่อ เป็นโจ๊กปริศนาที่มีคำตอบแบบสะกดคำสมคำจากการตัดคำเก่าออกไปทั้งหมดที่มี หรือเพิ่มคำใหม่เข้าไปทั้งหมดก็มี หรือทั้งตัดทั้งเพิ่มอยู่ในคำตอบเดียวกันก็มี จุดประสงค์ของการทายแบบนี้ คือ ให้อู้จักผสมอักษร หรือผสมคำให้เป็นคำใหม่ มีความหมายใหม่

11. โจ๊กภาพ คือ โจ๊กปริศนาที่ใช้ภาพเป็นสื่อแทนคำทายที่เป็นตัวอักษร จึงเป็นตัวแทนของปริศนาต่าง ๆ ช่างต้นทั้ง 10 แบบ สมดุลย์ ทำเนาว์ (สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2558) กล่าวว่า โจ๊กภาพปริศนาเป็นแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากการเล่นผะหมี่ของจีนอย่างชัดเจนกว่าแบบอื่น ๆ การเล่นเกมทายปริศนาโจ๊กภาพที่พนันสนิม

ได้รับการพัฒนา เพื่อให้คนทั่วไปทั้งเด็กและผู้ใหญ่สามารถร่วมสนุกได้อย่างหลากหลาย จึงพัฒนาการวาดภาพปริศนาให้โดดเด่น ชัดเจนขึ้น จนไม่จำเป็นต้องมีโคลงปริศนาได้ภาพอีกต่อไป

คำประพันธ์ที่นำมาสร้างโจ๊กปริศนามี 4 ชนิดด้วยกัน คือ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน กลอนเป็นคำประพันธ์ที่นิยมใช้ในการสร้างโจ๊กปริศนามากที่สุด ส่วนฉันท์ได้รับความนิยมน้อยที่สุด (สมดุลย์ ทำเนาว์, 19 มีนาคม 2558, สัมภาษณ์)

วิธีสร้างโจ๊กปริศนา

การเล่นทายโจ๊กปริศนามี 2 ระดับ คือ ระดับพื้นฐาน และระดับมาตรฐาน การสร้างโจ๊กปริศนาต้องคำนึงถึงพื้นฐานความรู้ และประสบการณ์ของผู้ทาย เพราะถ้าคำถามยากเกินระดับความสามารถของผู้ทาย จะทำให้ผู้ทายหมดความสนุกในการเล่น การสร้างโจ๊กปริศนาอาจผูกเป็นคำพูด ผูกเป็นรูปภาพ ผูกเป็นเงื่อนไขให้ค้นหาโดยใช้ประโยค ข้อความ หรือเป็นเรื่องราว การสร้างโจ๊กปริศนามี 4 ขั้นตอน คือ

1. เลือกรูปแบบของโจ๊กปริศนาที่รู้จักและถนัดที่สุดมา 2-3 รูปแบบ แล้วเขียนชื่อโจ๊กปริศนาแบบนั้น พร้อมทั้งเขียนคำตอบ (ง) ลงในสมุดไว้เป็นชุด ๆ ชุดละ 4 คำตอบ คำตอบละ 1 บรรทัด ก่อนจะแต่งคำประพันธ์ให้มีความหมายเป็นปริศนาตรงตามที่ตั้งธงไว้แต่ละบรรทัด

2. แต่งคำประพันธ์ที่ถนัดที่สุด เพื่อเป็นคำถามของคำตอบที่ตั้งไว้

3. คัดลอกหรือพิมพ์โจ๊กปริศนาลงในแผ่นกระดาษขนาด 12x15 นิ้ว เพื่อให้ตัวหนังสือมีขนาดใหญ่พอมองเห็นได้ในระยะ 5-7 เมตร

4. นำออกแสดง นำโจ๊กปริศนาที่จัดทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว ไปใช้ในการทายโจ๊กปริศนาได้ ชาวชลบุรีเรียกว่า “ออกโจ๊ก” และเรียกผู้ประพันธ์โจ๊กปริศนาว่า “นายโจ๊ก”

การออกโจ๊ก คือ การนำแผ่นโจ๊กปริศนาที่สร้างไว้ออกมาติดที่ราวลวดให้ผู้สนใจได้ทายกัน โดยจัดเป็น 4 แถว แถวละ 10 แผ่นเป็นอย่างน้อย แถวกลางสุดจะเป็นโจ๊กภาพปริศนา (สมดุลย์ ทำเนาว์, 2552, หน้า 60-61)

วิธีการเล่นทายโจ๊กปริศนา มีขั้นตอนและวิธีการดังนี้ คือ

1. ผู้ออกโจ๊ก นำแผ่นโจ๊กมาแขวนไว้ที่ราวลวด

2. ผู้ทายต้องบอกชื่อโจ๊กปริศนาแผ่นที่เลือกตอบ

3. นายโจ๊กจะไปปลดแผ่นโจ๊กที่ผู้ตายเลือก แล้วกดสัญญาณให้ตอบ
4. ผู้ตายอ่านโจ๊กปริศนาแผ่นนั้นให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ แล้วตอบ (ทาย) ไปที่ลขบรรทัดจนครบ แล้วทวนคำตอบอีกครั้ง
5. เมื่อผู้ทายทายจบ นายโจ๊กจะกดสัญญาณว่าถูกหรือไม่ ถ้าถูกสัญญาณจะเป็นเสียงกริ่ง ถ้าผิดจะเป็นเสียงกลองดังรัวขึ้น
6. เมื่อตอบถูกจะได้รับรางวัล ซึ่งมักเป็นของเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่สำคัญคือ การใช้สติปัญญา และความสนุกสนาน

คุณค่าของการเล่นทายโจ๊กปริศนา คือ การใช้เวลารว่างให้เป็นประโยชน์ ได้รับความรู้ และความบันเทิง และเป็นการสร้างทักษะทางภาษา ทักษะในการคิดอย่างมีเหตุผล สร้างความสัมพันธ์ในกลุ่ม อนุรักษ์และพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมภูมิปัญญาของบรรพชน ให้สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี ในด้านการศึกษา การนำโจ๊กปริศนามาจัดเป็นกิจกรรมการเรียนการสอนภาษาไทยให้สนุกสนาน มีชีวิตชีวา และช่วยพัฒนาทักษะในการฟัง พูด เขียน ทำให้คนคุ้นเคยกับฉันทลักษณ์ของบทร้อยกรองต่าง ๆ กระตุ้นให้นักเรียนเป็นผู้ใฝ่รู้ ค้นคว้าหาความรู้ เพิ่มพูนประสบการณ์ในการคิดวิเคราะห์ ทั้งยังช่วยให้ความรู้และประสบการณ์เกิดความคงทนมากขึ้น (รัตนภรณ์ ต้นดีสกุล, 2556, หน้า 36-37)

3. ภูมิปัญญาด้านความเชื่อ ศาสนา และประเพณี : ประเพณีบุญกลางบ้าน

ประเพณีบุญกลางบ้านเป็นประเพณีท้องถิ่นพนมสนิม ที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่เมื่อครั้งสร้างเมือง (พ.ศ. 2371) ช่วงเวลาการจัดงานอยู่ระหว่างกลางเดือน 3 ไปจนถึงเดือน 6 แต่จะเป็นวันใดในอดีตขึ้นอยู่กับผู้อาวุโส หรือผู้นำชุมชนจะกำหนดเป็นปี ๆ ไป วัตถุประสงค์หลักของประเพณี คือ เพื่อแสดงความกตัญญูต่อบรรพชน เจ้ากรรมนายเวร ผีสงฆ์เวทดา ที่ช่วยคุ้มครองชุมชนให้อยู่เย็นเป็นสุข (อยู่ดีมีแรง) และเป็นการสะเดาะเคราะห์ เสียเคราะห์ เพื่อความเป็นสิริมงคล ความสามัคคีช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ร่วมมือกันแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน

ขั้นตอนการปฏิบัติประเพณีบุญกลางบ้าน

1. กำหนดวันและเลือกสถานที่ ตามความเหมาะสมของสถานการณ์ในพื้นที่
2. ตั้งปะรำพิธี จัดตั้งที่พระพุทธรูป ที่พระสงฆ์ บาตรน้ำมนต์ บางชุมชนอาจตั้ง

ศาลเพียงตาไว้ใกล้ ๆ ประจำพิธี

3. ช่วงเวลาเย็น นิมนต์พระ 9 รูป หรือมากกว่านั้นมาสวดมนต์เย็น สวดมนต์เย็นจบแล้ว จะมีการละเล่นจำพวกหมอลำ ลิเก หรือรำวง

4. เช้าวันรุ่งขึ้น นิมนต์พระมาฉันอาหารเช้า โดยชาวบ้านนำอาหารมาร่วมกัน ตักถวายพระ

5. ส่วนที่เกี่ยวข้องกับผีสิง เทวดา เจ้ากรรมนายเวร จะมีการนำกระทงใบตอง ใส่ข้าวปลาอาหารหวานคาว และตุ๊กตารูปคนและสัตว์เลี้ยง ซึ่งอาจปั้นด้วยดินเหนียว หรือใช้กาบกล้วยมาตัดเป็นรูปดังกล่าวก็ได้ บางแห่งใส่สตางค์ลงไปด้วย แล้วจุดธูปปักลงในกระทงด้วย เสร็จแล้วนำไปวางเรียงกันไว้ทางทิศตะวันตก

6. เมื่อพระสงฆ์ฉันอาหารเรียบร้อยแล้ว จะนำน้ำมันมาองค์ละ 1 แก้ว ยืนเป็นวงล้อมรอบที่วางกระทงไว้ สวดมนต์ (กรวดน้ำ) พร้อมรินน้ำลงไปในกระทง อุทิศให้คนอยู่ คนตาย เสร็จแล้วชาวบ้านจะนำกระทงของตน ไปวางไว้ที่ทางสามแพร่ง หรือโคกเนิน

7. หลังเสร็จพิธี ชาวบ้านจะมานั่งรับประทานอาหารร่วมกัน ได้ตามทุกซ่สุข ช่วยเหลือเกื้อกูล ให้คำแนะนำในการแก้ปัญหา เป็นต้น

ปัจจุบันเทศบาลเมืองพนัสนิคม รับเป็นเจ้าภาพจัดงานประเพณีบุญกลางบ้าน เป็นงานประจำปีของท้องถิ่นพนัสนิคม โดยใช้ชื่อว่า “ประเพณีบุญกลางบ้าน เผยแพร่เครื่องจักสานพนัสนิคม” และกำหนดวันไว้แน่นอน คือ วันศุกร์ถึงวันอาทิตย์สัปดาห์แรกของเดือนพฤษภาคมของทุกปี ด้วยตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นพนัสนิคม ทั้งภูมิปัญญาด้านความเชื่อ ศาสนา ประเพณี ภูมิปัญญาด้านหัตถศิลป์ (เครื่องจักสาน) และภูมิปัญญาด้านภาษาและปฏิภาณไหวพริบ (การเล่นทายใจปริศนา) เพื่ออนุรักษ์ ส่งเสริม และพัฒนาไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมภูมิปัญญาของท้องถิ่นสืบไป (เทศบาลเมืองพนัสนิคม, 2556, หน้า 12)

บรรณานุกรม

- กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2371). จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1-3. หมวดบัญญัติเบี้ยหวัด. กรมศิลปากร. (2483). เรื่องพินัยกรรม. ที่ระลึกในงานประชุมเพลิงศพท้าวบุญจันทร์ ทูมมานนท์ วันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2483 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส.
- กรมศิลปากร. (2531). *แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- กระทรวงมหาดไทย. (2441). *ทำเนียบหัวเมือง ร.ศ. 117*. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย.
- ชมรมใจักปริศนาพินัยกรรม. (2514). ชลบุรี: ชมรม. แผ่นพับ.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- เทศบาลเมืองพินัยกรรม. (2556). *เทศบาลเมืองพินัยกรรม*. ชลบุรี: เทศบาลเมืองพินัยกรรม.
- บังอรปิยะพันธ์. (2529). *ประวัติศาสตร์ของชุมชนลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เบญจา ลิขิตยงวรา. (2555). *ภูมิปัญญาท้องถิ่น เครื่องจักสานอาสารบ้านโพหัก อำเภอ บางแพ จังหวัดราชบุรี*. ราชบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง.
- พันจันทนุมาศ (เจิม). (2512). *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา* (ประชุมพงศาวดาร ภาค 64). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ภารดี มหาขันธ์. (2554). *การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนต้น*. (เอกสารวิชาการลำดับที่ 5). ชลบุรี: สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ภารดี มหาขันธ์. (2555). *การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนต้น*. (เอกสารวิชาการลำดับที่ 6). ชลบุรี: สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ภารดี มหาขันธ์. (2552). *พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชลบุรี*. (เอกสารวิชาการลำดับที่ 1). ชลบุรี: สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

- มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. (2529). *สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกับงานกระทรวงมหาดไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.
- รัชดาภรณ์ ต้นทิฏกุล. (2556). *การเปรียบเทียบความสามารถในการคิดวิเคราะห์ และความสนใจการเรียนของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ที่เรียนภาษาไทยด้วยการสอนโดยใช้เทคนิคใจึกปริศนากับการสอนภาษาไทยแบบเดิม*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการประถมศึกษา, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ศรีศักร วัลลิโภดม. (2552). *ร่องรอยของชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำพานทอง*. เมืองโบราณ, 3 (5), 39-48.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545). *อารยธรรมฝั่งทะเลตะวันออก*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี. (2541). *การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น และสืบทอดภูมิปัญญาสร้างสรรค์พัฒนาภูมิปัญญาไทย ชลบุรี*. ชลบุรี: โรงเรียนก้นยานุกุล.
- สมดุลย์ ทำเนา. (2552). *ใจึกปริศนาเมืองชล*. ชลบุรี: กมลศิลป์การพิมพ์.
- สมดุลย์ ทำเนา และคนอื่น ๆ. (2537). *ใจึกปริศนา (พิมพ์ครั้งที่ 3 ฉบับปรับปรุง)*. ชลบุรี: กมลศิลป์การพิมพ์.
- สมดุลย์ ทำเนา. (2558, 17 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- สมดุลย์ ทำเนา. (2558, 19 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2550). *โครงการภูมิปัญญางานช่างฝีมือพื้นบ้าน ประเภทเครื่องจักสานภาคกลาง และตะวันออก จังหวัดชลบุรี*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- อัญชลี คงทอง. (2553). *แบบอย่างการพัฒนาอาชีพเครื่องจักสาน อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี*. การศึกษาอิสระรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ นางปราณี บริบูรณ์. ณ เมรุวัดนอก 8 กันยายน 2544. มปท.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง, นิธิ เขียวศรีวงศ์, วิจารณ์ พานิช, รสนา โตสิตระกูล และ ม.ร.ว. นงคราญ ชมพูนุท. (2546). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.